

Journal de Théorie du Droit

HU ISSN 1588-080X

szerkesztő: Prof. Dr. Pokol Béla

társszerkesztők: Prof. Dr. Karácsony András

Prof. Dr. Szabó Béla

Dr. Győrfi Tamás egyetemi docens

2007/2. szám (2007. június 21.)

Dux László

Boaventura de Sousa Santos, César A. Rodriguez-Garavito: Jog és globalizáció alulról

(Law and Globalization from Below, Cambridge University Press, 2005.)

A globalizációnak nevezett folyamat különböző megjelenési formáinak és hatásainak kutatása az utóbbi években a társadalomtudományok egyik legnépszerűbb területévé vált. Különösen a kilencvenes évek második felétől kezdődően egyre több jogtudományi munka is e témával foglalkozik, feltárva azt, hogy milyen hatást fejt ki a globalizáció például a nemzetközi jog, az emberi jogok, a munkajog, a büntetőjog, a környezetvédelmi jog vagy éppen a gazdasági jog fejlődésére. A *Boaventura de Sousa Santos* és *César A. Rodriguez-Garavito* által szerkesztett könyv mégis kilóg ebből a sorból, ugyanis e folyamatokat hangsúlyosan alulról, a globalizáció neoliberais formájának veszteseinek és ellenzőinek szemszögéből közelíti meg. A globális dél és a globális észak szakértői a tanulmánykötetben tizenöt esettanulmányon és jogelméleti

vizsgálaton keresztül mutatják be tapasztalataikat arról, hogy létezik-e a globalizáció jelenlegi hegemon formájának valamilyen alternatívája, illetve azt, hogy ennek létrehozásában milyen szerepet játszanak vagy játszhatnak a jogi eszközök.

A könyv bevezető tanulmányában Santos meghatározza, hogy mit értenek hegemonia-ellenes globalizáción, nevezetesen olyan hálózatokat, kezdeményezéseket, szervezeteket és mozgalmakat, amelyek a hegemon globalizáció gazdasági, társadalmi és politikai hatásai ellen harcolnak, megkérdőjelezzik annak alapjait és alternatív javaslatokat tesznek. Santos a jog egy igen tág fogalmát használja, amely magába foglalja a hagyományos jogi eszközök mellett a politikai nyomásgyakorlást, továbbá a jogellenes – de erőszakmentes – és a nem-jogi eszközök alkalmazását is. Beleérti a helyi, a nemzeti és a globális jogi szabályozás szintjét és kiterjesztően értelmezi a jogi tudást is. Végül rámutat arra, hogy a jogi fellépés idő-dimenziója gyakran radikálisan eltér egy-egy kérdés más aspektusainak idő-dimenziójától, így a transznacionális vállalatok másodpercek alatt hozott döntéseitől, a kapitalizmus és a gyarmatosítás évszázados kialakulásától vagy az ökológiai hanyatlás, a természeti kincsek kizsákmányolásának még hosszabb idősíkjától. Mindez Santos szerint jelentősen megnehezíti a jogi eszközök hatékony igénybevételét. Santos a globalizáció hegemon formájának születését 1975-re teszi, amikor a Trilaterális Bizottság egy jelentésében Crozier, Huntington és Watanuki a „demokrácia válságára” válaszként a decentralizációt, a technokrata kormányzást, a magánosítást és a piacosítást javasolta. A globalizáció eme hegemon módjával szemben a nyolcvanas-kilencvenes évektől kezdődően a civil társadalom elkezdte megszervezni magát, kialakítva saját hálózatait, szervezeteit és mozgalmait, amelyek a neoliberais globalizáció társadalmi, politikai és gazdasági következményei ellen harcoltak. A hegemon globalizáció ellenes mozgalmak összefogására 2001-ben tartották meg az első Társadalmi Világforumot (World Social Forum – WSF), amelyet azóta újabb világ, regionális és szak fórumok követtek. Santos tanulmányának további részében azt vizsgálja, hogy milyen nehézségekkel jár egy ennyire nyitott és heterogén fórum működtetése, illetve milyen szerepet játszanak a különböző jogi eszközök céljaik elérésében. Véleménye szerint a WSF egy kritika realista utópia, mely rengeteg belső ellentmondása ellenére helyettesítheti azt a felvilágosodás korában kialakult jogi utópiát, hogy jogi eszközökkel feloldható a kapitalista gazdaság és az újraelosztó demokrácia között feszülő ellentét. A jogi eszközök hatékony felhasználásához a következőket javasolja: a jogot a politikai stratégia részének kell tekinteni; nem kizárólag a nemzeti jogra kell a hangsúlyt helyezni, hanem a nem-hivatalos jogra és a nemzetközi illetve transznacionális jogra is; a különböző jogi eszközöket a kívánt cél elérése érdekében különböző mértékben kell felhasználni; és végül figyelembe kell venni a jogi út igénybevételének időtartamát is. Santos tehát egyrészt nagyon kritikus a nemzetközi világrend jelenlegi kereteivel szemben, ugyanakkor szerinte a kapitalista modernitás elleni harcban nem lehet lemondani egyetlen erőszakmentes eszköztől sem, így a kapitalista modernitás által kialakított jogi eszközökről sem.

A kötet második tanulmányában Rodriguez-Garavito a Nike sportszergyár elhíresült beszállítói üzemeinek esetén keresztül egy sikeres fellépés összetevőit próbálja meg meghatározni. A konkrét esetben a koreai székhelyű Nike beszállító Kukdong vállalat vezetése egyik mexikói üzemében, a mexikói kormány támogatásával, 2001-ben

megakadályozta, hogy szakszervezetet hozzanak létre a munkavállalók és rendőri fellépéssel vetetett véget a munkások sztrájkjának. Az eset elleni tiltakozásban részt vettek a Kukdong koreai és a Nike amerikai dolgozóinak szakszervezetei, különböző fogyasztói és hallgatói csoportok az USA-ban, egyes transznacionális jogsegély hálózatok és jogtudósok, továbbá a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) szakértői. A tiltakozás egy szélesebb tiltakozó hullámnak képezte a részét, amely az ezredfordulón a Nike vállalat ellen irányult, amikor napvilágot láttak bizonyos információk a cég beszállítóinál uralkodó munkakörülményekről. A tiltakozó hálózat minden lehetséges eszközt felhasznált, így egyszerre hivatkozott a mexikói, az amerikai és a koreai munkajogra, egyes ILO egyezményekre, a Nike belső szabályaira és természetesen olyan jogon kívüli módszereket is alkalmaztak, mint a fogyasztói bojkottok és tüntetések szervezése, gyárfoglalások és a cég elleni médiakampány. Rodriguez-Garavito szerint a jogon túli eszközök hiányában kudarca lett volna ítélve a jogérvényesítés, ugyanakkor éppen a jogi eszközök felhasználása tette lehetővé a vitát lezáró megállapodást és azt, hogy a szakszervezet azóta létrejött és továbbra is működik. A tiltakozás nemzetköziesítése ugyanígy elengedhetetlen volt az ügy kedvező lezárásához. Az egyes szereplők azonban nagyon eltérően viszonyulnak a hegemoniás globalizációhoz, ami a szerző szerint kérdésessé teszi, hogy az ilyen jellegű sikerek mennyiben járulnak hozzá a munkavállalói jogok hosszabb távú nemzetközi védelméhez.

A következő tanulmányban *Ronen Shamir* a vállalati társadalmi felelősség (corporate social responsibility – CSR) kérdéseit vizsgálja meg a hegémónia-ellenes globalizáció szemszögéből. A Föld kétszáz legnagyobb multinacionális vállalatának éves bevétele több mint a világ lakosságának 80%-át adó 182 állam együttes bevétele, a négy legnagyobb cég eladásai pedig meghaladják egész Afrika bruttó hazai össztermékét. A multinacionális vállalatok működésének jogi szabályozása ugyanakkor igencsak egyoldalú, a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) keretein belül tulajdonjogukat és mozgásszabadságukat a legmesszebbmenőkig garantálják, ugyanakkor a munkavállalók jogainak biztosítására, vagy tevékenységük ökológiai hatásainak szabályozására alig vonatkoznak hatékony nemzetközi normák. Ahogy azonban a multinacionális vállalatok szerepe növekedik, egyre nagyobb figyelem irányul rájuk, egyre több NGO figyeli tevékenységüket és annak hatásait. Ez a külső nyomás vezetett el ahhoz, hogy ma már a legtöbb ilyen óriásvállalatnak önálló etikai kódexe van. Shamir szerint ugyanakkor az ilyen belső előírások betartását a civil szervezetek csak korlátozottan tudják ellátni, mivel azok jelentős részben függenek a külső – sokszor a cégektől érkező – adományoktól, másrészt rosszabb esetben egyenesen ezek a vállalatok vagy egyes államok hoznak létre NGO-kat ilyen célból, amelyek más szempontokat is figyelembe vesznek. De még a legfüggetlenebb civilszervezetek sem tudják függetleníteni magukat a szerző szerint attól a külső nyomástól, hogy a „dolgokat hogyan kell csinálniuk”, milyen nyelvet kell használniuk. Ezzel sok társadalmi csoportot automatikusan kizárunk az érdekvérvényesítés eme formájából.

Az ezt követő tanulmányban *Heinz Klug* azt a folyamatot ismerteti, ahogy a dél-afrikai kormány, és a civil szervezetek globális hálózata elérte, hogy az ország HIV/Aids betegeit egyes nyugati gyógyszergyártó cégek szellemi tulajdonjogát megsértve juttassák olcsóbb gyógyszerekhez. Az eset megint csak azt támasztja alá, hogy a belső és

nemzetközi jogi eszközök hatékony fegyverek lehetnek egy ilyen nemes cél érdekében felhasználva, áttörést elérni azonban csak akkor lehet, ha ezeket kiegészíti a tágan értelmezett politikai fellépés is. Jól példázza azt is, hogy a hatályos jog egyes részeinek hangsúlyozásával – jelen esetben az emberi jogokra való hivatkozás a szellemi tulajdonjoggal szemben – ugyancsak elérhetőek változások. A következő két tanulmányban a texasi- mexikói határ amerikai oldalán létrejött illegális telepek (*Jane E. Larson*) és egy a mexikói migránsok védelmében létrejött mexikói-amerikai hálózat (*Fran Ansley*) működését és jogi problémáit ismerhetjük meg. Larson tanulmányából kiderül, hogy a korábban progresszívnek számító csatornázási törvények felhasználásával próbáltak több telepet felszámolni, az utóbbi időben azonban eme előírások „fokozatos megvalósítását” fogadják el a hatóságok, ami lehetővé teszi azok fenntartását. Ansley ezzel szemben bemutatja, hogy a termelési relokalizáció ellen korábban létrehozott mexikói-amerikai hálózatokból hogyan nőtt ki egy az USA-ban dolgozó nem-dokumentált mexikói migránsokat védő mozgalom, ami végül elérte, hogy a szakszervezetek megváltoztatták a bevándorlókkal kapcsolatos álláspontjukat. A szerző optimista véleménye szerint a globális dél és a globális észak társadalmainak vesztesei – az észak dele – közötti érdekellentétek feloldhatóak.

Az ezt követő tanulmány *Balakrishnan Rajagopal* tollából egy kevésbé sikeres próbálkozást, a Narmada völgyben építendő gát elleni mozgalom kudarcát mutatja be. A mozgalom sikertelenségében központi szerepet játszott az indiai legfelsőbb bíróság, amelynek konzervatív jogfelfogása – szemben az alkotmánybíróság progresszív jogfelfogásával – végül nemcsak a gát megépülését tette lehetővé, de az egész ökológiai mozgalomnak jelentős károkat okozott Indiában. Rajagopal következtetése szerint az általa bemutatott esetben a bírósági út választása utóbb hibának bizonyult, de a Narmada völgy körüli viták megváltoztatták a nemzetközi fejlesztéspolitika alapelveit. Az ezt követő esettanulmányban *Peter P. Houtzager* a braziliai földfogalók szervezetét érintő jogi kérdéseket mutatja be. Következtése – hasonlóan az előző tanulmányhoz az, hogy gyakran a nemzeti igazságszolgáltatás különböző fórumai között is ellentétek feszülnek. Ezen ellentétek kihasználásával közelebb kerülhetnek a társadalmi mozgalmak céljaikhoz. Rodriguez-Garavito és *Luis Carlos Arenas* ezt követő tanulmánya a kolumbiai U'wa törzs olajcégekkel szembeni fellépését ismerteti, megint csak jogi szempontból. A mozgalom, amely a nemzetközi nyomásnak köszönhetően sikeresen megakadályozta a törzs területén egy amerikai cég fúrótorony-építését ugyancsak általánosabb tanulságokkal szolgál. Az U'wa törzs számára ugyanis területük védelme egy több évszázados küzdelem újabb állomását jelentette, míg az őket segítő nemzetközi hálózatok csak a rövid-távú siker érdekében kampányoltak. Így az amerikai cég visszakozása után, amikor a kolumbiai kormány egy belföldi vállalatot bízott meg az olajkészletek feltárásával, már nem sikerült hatékony nemzetközi politikai kampányt szervezni. Tanulságos az is, hogy a globalizáció egyre gyakrabban érinti az U'wa törzshöz hasonló őslakosok érdekeit, míg nemzetközi jogi védelmük mindeddig igen gyenge. A fejezet utolsó tanulmányában *José Manuel Pureza* a Nemzetközi Büntetőbíróság és az emberiség közös örökségének jogi védelmén keresztül bemutatja, hogy a nemzetközi jog egyszerre lehet a status quo védelmezője és a társadalmi változások előmozdítója. A szerző véleménye szerint ezen szabályoknak nem csak a

domináns minimalista értelmezése képzelhető el, hanem megjeleníthetnék a szolidaritás elvét is.

A tanulmánykötet utolsó fejezetében megismerhetjük a nemek közötti egyenlőségen alapuló költségvetések alkalmazásának tanzániai tapasztalatait (*Mary Rusimbi* és *Marjorie Mbilinyi*), a porto alegre-i részvételi költségvetés megalkotásának folyamatát és működését (Santos), az indiai alkotmánybíróság államcélokkal kapcsolatos jogértelmezését (*Shiv Visvanathan*, *Chandrika Parmar*) és végül a portugál környezetvédelmi jog problematikáját az EU jogharmonizáció tükrében (*Joao Arriscand Nunes*, *Marisa Matias*, *Susana Costa*). Ezen utolsó fejezet tehát inkább egyes gyakorlatibb problémák bemutatásán keresztül ismerteti a globális és a lokális problémák összefüggéseit.

A tanulmánykötet szerzőinek és a feldolgozott témák nagy száma ellenére a könyv szemlélete egységes, a globalizáció jelenlegi neoliberális formájával szemben kifejezetten kritikus. Az ideológiai elkötelezettség ugyanakkor nem rontja a kötet értékét, mivel a szerzők jelentős részének személyes részvétele a különböző szervezetek küzdelmeiben inkább a tanulmányok részletgazdagságát növeli, másrészt a kritikai attitűd a saját mozgalommal szemben is következetesen érvényesül. Feltűnő, hogy a szerzők és témák nagyobb része az amerikai kontinensről származik. Ennek oka véleményem szerint az, hogy a neoliberális globalizáció itt érte el a legkifejlettebb formáját, amire válaszul viszont itt jött létre a legerősebb alter-globalizációs mozgalom és hálózat is. A könyv hasznosságát mintsem csökkenti, hogy összességében inkább a gyakorlatorientált tanulmányok dominálnak benne, mélyebb jogelméleti vizsgálatot a bevezetőkön túl csak a legelső tanulmány tartalmaz. Ez elsősorban a téma és a megközelítés újszerűségének következménye, ami miatt bátran kijelenthető, hogy egy valóban hiánypótló és gondolatébresztő munkáról van szó, amely egyaránt érdekes lehet a kérdés iránt tudományosan érdeklődők és az elkötelezett aktivisták számára.